

Irena Ławrowska

Uniwersytet w Białymstoku
ORCID 0009-0008-8442-0972**Internalizacja prawa
magdeburgskiego przez
mieszkańców Brześcia
Litewskiego w XIV–XVIII w.*****Słowa kluczowe:**

internalizacja, prawo magdeburgskie, wójtowie, XIV–XVIII wiek, Paulus Czarny, rada miejska, wybory, obywatele, przysięga, Jagiełło, Witold, Żydzi, działalność magistratu, Brześć Litewski, urzędnicy, przestrzeń, Rynek

„Szlachetna i mała rzecz jest Wolność [--] na wielkiej łaski od Boga danym klejnotom, nad którą żadna rzecz milszego sobie nie ma. Bo jeśli że On, najwyższy Nieba i Ziemie Pan, znalazł to w Siebie, że ona najczelniejsza Jego kreatura, nie mogła się niczemu inszemu więcej radować, jedno [--] z niewoli wiecznej [--] Wyzwoleniu, tedyś też, to rzecz jest pewna, iż wszystkie insze drobniejsze kreatury / nic milszego także nad Wolność [--] mieć nie mogą”.

O, najpiękniejsza Swoboda, ty droższa niż Złoto

Przytoczone motto to słowa Cypriana Bazylika (1535–1591), pochodzące z wydanej w Brześciu Litewskim powieści o bohaterze walczącym o wolność Albańczyków. Ukazała się ona w pełnym dramacie roku 1569, kilka miesięcy po akcie unii (lubelskiej) i powołaniu do życia Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1795)¹. Przemiany przestrzenne Brześcia Litewskiego w tym okresie, które są głównym tematem moich badań, w wielkim stopniu sta-

* Artykuł powstał w ramach projektu Of the Polish National Agency for Academic Exchange (NAWA). Solidarni z Białorusią.

¹ *Historia o żywocie y zacnych sprawach Jerzego Kastryota, ktorego [--] Szkanderbegiem zową [--] napisana od Maryna Barlecyusa. Przydane są ktmu o oblężeniu y dobywaniu Szkodry Księgi troie. Z łacińskiego ięzyka na polski przelożone przez Cypryana Bazylika, Brześć Litewski 1569, s. AIII.*

nowiły odzwierciedlenie zmian, jakie zachodziły w strukturze prawnoustrojowej, zapoczątkowane przez przyznanie miastu przywileju na prawo niemieckie lub magdeburskie².

Rzeczywisty prawnoustrojowy układ Brześcia w dobie późnego średniowiecza zaprezentowali radni Brześcia, broniąc w sądach asesorskich jego swobody:

Miasto, jeszcze za Pogan i mieszkania Jadwigów, na Podlasiu założone, zamkom przyległym i Kraju ubezpieczającym obronę [--] nadania żadnego wolności i praw magdeburskich nie miało, ale tylko dispositioni starostów i oficjalistów zamkowych na ten czas podlegał³.

Przez prawie cztery stulecia Brześć rozwijał się jako miasto opierające się na prawach obowiązujących w Rusi Halicko-Wołyńskiej i Halicko-Włodzimierskiej i należał do ważniejszych ośrodków administracyjnych razem z miastami czerwieńskimi⁴. Już od XI w. dominowała tu religia chrześcijańska, rozwijało się piśmiennictwo⁵. Dołączenie do Wielkiego Księstwa Litewskiego w roku 1320 przyspieszyło wzrost roli Brześcia jako miasta handlowego i komunikacyjnego. W dniu 15 sierpnia 1390 r. na Wawelu w obecności Spytka Melsztyńskiego (1364–1399), wojewody krakowskiego, Piotra Kmity (1348–1409), kasztelana lubelskiego, przyszłego wojewody krakowskiego i całego dworu królewskiego, Władysław Jagiełło radykalnie zmienił ustrój prawny Brześcia i jego mieszkańców⁶. Przywilej nadany miastu w sierpniu 1390 r. był poprzedzony fundacją katolickiej parafii pw. św. Krzyża w 1389 r. i przywilejem z 1388 r. nadanym Żydom⁷.

² I. Ławrowska, *Brześć Litewski (1569–1795). Przemiany przestrzenne i architektura*, t. 1, Warszawa 2006, s. 203–204.

³ NHAB, kmf-18-1-427, k. 42.

⁴ Granica wschodnia grodów czerwieńskich biegła wzdłuż rzek: Górnego Dniestru, Wereszycy, Peltwi, Styru i Bugu. Miasta czerwieńskie: Bełza (XI w.), Chełm (X w.), Czerwień (981 r.), Drohobycz (XI–XII w.), Lwów (1256), Łuck (1085), Przemyśl (981), Szumsk (1149) i Trembowla (1097). Zob. A. Janeczek, *Miasta Rusi Czerwonej w nurcie modernizacji. Kontekst reform XIV–XVI w.*, КНKM 1995, 1, s. 55–66.

⁵ W wykopaliskach dziedzina dawnego Brześcia znalezione liczne przedmioty kultu, za: П.Ф. Лысенко, *Берестье*, Минск, 1985, s. 388. Zob. ibidem, il.: 181, 183, 184, 229; М.В. Довнар-Запольский, *Акты Литовско-русского государства*, Вып. 1. (1390–1529 г.), Москва, 1899, № 1, с. 13.

⁶ I. Jaworski, *Studia nad ustrojem miast na prawie niemieckim w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Jagiellońskiej*. Odbitka z „Wileńskiego Rocznika Prawniczego”, Wilno 1931, s. 29.

⁷ T. Trajdos, *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława Jagiełły (1386–1434)*, Wrocław 1983, s. 91.

Il. 1. Alexander Vitoldus Magnus Dux Lithuaniae, fundator praepositurae Brestensis, 1412 r. Portret ks. Witolda z kościoła oo. Augustianów w Brześciu. Replika XVIII w. przechowywana w Muzeum Narodowym w Wilnie

Nie był to przywilej lokacyjny w ścisłym znaczeniu tego słowa, raczej ewolucja jego struktury prawnoustrojowej i przestrzennej⁸. Jak zauważyła Tetiana Goszko, odwołując do badań Benedykta Zientary, taki sposób lokacji dotyczy wielkich handlowo-rzemieślniczych centrów⁹. Władysław Jagiełło wyzwolił „obywateli i mieszczan, cudzoziemców, Polaków i Rusinów, każdego stanu” spod jurysdykcji wojewodów, kasztelanów, starostów, sędziów, podsędków i oficjałów, czyniąc ich podległymi sądowi wójtowskiemu¹⁰. Współcześni badacze dostrzegli, że było to minimum swobód, jakie mogło otrzymać miasto na prawie magdeburskim, oparte na *Spectrum Saxonicum*¹¹. Na skutek otrzymanego prawa zmienił się porządek zarządzania, opracowano metody rozwiązywania konfliktów między poszczególnymi grupami ludności, otworzyły się możliwości dalszego urbanistycznego rozwoju miasta.

Mieszkańcy miasta z trudem uczyli się tych nowych praw oraz wolności i niełatwo im było korzystać z nich. Wielki książę litewski Witold Kiejstutowicz 15 stycznia 1408 r. potwierdził przywilej Władysława Jagiełły, przybliżając Brześć w prawach miejskich do Lublina, ale jednocześnie wyjmując spod jurysdykcji magdeburskiego prawa grupę mieszkańców miasta – wyznawców prawosławia. Był to precedens w kształtowaniu odrębnego systemu zarządzania miastem, w którym już osiedliła się wspólnota żydowska, a chrześcijańska wspólnota podzielona została na tych stosujących prawa „teutońskie” i tych stosujących dawne prawa „ruskie”¹². Obecnie trudno ustalić, jaka była przyczyna takiej decyzji księcia Wi-

⁸ Por. I. Ławrowska, *Analysis of the Territorial layout of Brest-Litovsk (XIV–XVI century)*, w: *Structural Analysis of Historical Constructions*, red. J. Jasieńko, Wrocław 2013, s. 1220–1230; Protokół Sądów zadwornych assessorskich w sprawie Brześcia. 1766–1771 r., Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi (dalej: NHAB), kmf. 18, op. 1, d. 427, k. 1–1263; Dekret assessoryalny z dn. 30 IV 1771 r. dla miasta Brześcia, BN, sygn. 30006, mf, k. 41–50.

⁹ Т. Гошко, *Антропология міст і міського права на руських землях у XIV – першій половині XVII століття. Звичай і права. Джерела, коментарі, дослідження, у двох томах*, т. I, Київ 2019, s. 406, za: B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miasta w dobie lokacji*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Roslanowski, Warszawa 1976, s. 78–80.

¹⁰ K. Pietkiewicz dzieli miasta na trzy typy: 1. korzystające z prawa magdeburskiego i posiadające wszystkie organy samorządowe; 2. te, w których władzę sprawował wójt, ale nie zostały utworzone organy samorządowe; 3. miasta na prawie ruskim albo litewskim. Zob. K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995, s. 174.

¹¹ I. Jaworski, op. cit., s. 29–31.

¹² Ibidem, s. 32; I. Ławrowska, *Monaster Św. Semiona w Brześciu wg źródeł archiwum RGADA Moskwa, RGWA Moskwa, RGIA Petersburg i NHAB Mińsk*, w: *Wielkie powroty. Tom rozpraw międzynarodowej konferencji naukowej*, Jableczna 2021, s. 713–742.

tolda. Podjął ją prawie kilka dni po trudnych i nieskutecznych negocjacjach o rozgraniczeniu terytorium między Koroną a posiadłościami zakonu krzyżackiego. Pełnił funkcję pośrednika między królem Jagiełłą a Ulrichem von Jungingenem, mistrzem zakonu (1407–1410). Być może, jak zauważył Andrzej Janeczek, wielki książę litewski próbował zmniejszyć napięcie powstałe w wyniku nowego zjawiska w miastach Rusi Czerwonej: „trudnego współżycia różnych kulturowo grup w obrębie ciasnej przestrzeni miasta [--] zorganizowanego podług niedostosowanego do takich potrzeb prawa [--] odmienności języka, obyczajów i sposobu życia”¹³. W każdym razie po 18 latach od pierwszego nadania prawa magdeburgskiego mieszkańcy Brześcia podzieleni zostali według kilku systemów sądownictwa¹⁴.

Rada miejska, wspomniana w przywileju, od 22 lipca 1440 r. ewoluowała przez kilka stuleci¹⁵. Iwo Jaworski, powołując się na zapisy ksiąg grodzkich z lat 1485 i 1505, słusznie zauważył, że w pierwszych latach posiadała ona tylko jednego burmistrza, co według niego rzadko wówczas się zdarzało¹⁶. Jednak nie dostrzegł, że część miasta znajdowała się pod sądem ciwuna z własnym zarządem. Powrót części mieszkańców do stosowania prawa magdeburgskiego według przywileju nadanego przez Aleksandra Jagiellończyka w 1495 r. spowodował zmianę wyborów rady miejskiej i jej burmistrzów: od strony „rzymskiej” – wyznania rzymskiego (katolickiego), a od strony „ruskiej” – religii greckiej (prawosławnego)¹⁷.

W dniu 8 sierpnia 1496 r. wielki książę nadał miastu statut wójtowski, w którym uściślił uprawnienia jurysdykcyjne i zagwarantował urzędowi wójta dochody z dwóch karczem, ul. Wójtowskiej oraz dwóch młynów na Bugu i Muchawcu. Nadał również wójtowi brzeskiemu dobra: Kurnicę, Skorbowicze, Lipowicze, Zbirohi i inne, zezwalając na zamianę tych dóbr i sprzedaż urzędu wójtowskiego¹⁸.

¹³ A. Janeczek, op. cit., s. 63.

¹⁴ Książęcy zastępcy i ciwuni sprawowali władzę w części miasta znajdującej się „pod litewskim prawem”, a magistrat z wójtem na czele w części znajdującej się „pod prawem magdeburgskim”. Zob. P. Баравы, op. cit., s. 45, 46; *Przywilej lokacyjny miasta Lublina z 1317 roku*, tłum. G. Jakimińska, Lublin 1997; T. Trajdos, op. cit., s. 88; Н. Сліж, *Гарадзенскі бурмістроўска-радзецкі суд: суадносіны судовай практыкі з магдэбурскім правам (1639–1642 гады)*, „Палітычная сфера”, № 22-23б, 2014–2015, с. 35–51; NHAB f. 1786, op. 1, d. 2, k. 978.

¹⁵ М.В. Довнар-Запольский, *Акты Литовско-русского государства*, Вып. 1. (1390–1529 г.), Москва 1899, № 13, с. 16–18.

¹⁶ I. Jaworski, op. cit., s. 34.

¹⁷ Biblioteka Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich (dalej: LMAVB), f. 1–29. <https://elibrary.mab.lt/handle/1/20793> (dostęp: 18.11.2023).

¹⁸ NHAB, f. 18, op. 1, spr. 427, k. 51. Według Lustracji 1566 r. wójtowi przyznano także dochody z wagi miejskiej.

Działo się to po bezprecedensowym wygnaniu z miasta Żydów i powołaniu na urząd wójta dziedzicznego Pawła Czarnego na Opatkiewiczach (Paulus de Opatkowice haeres) – mieszczanina krakowskiego¹⁹. Zapoznany z procedurą stosowania prawa magdeburskiego wójt Paulus jako pierwszy skorzystał z przywileju wójtowskiego. Nie wiemy, jak w istocie wyznaczenie go na wójta wpłynęło na rozwój procedur prawa miejskiego oraz pojawienie się różnorodnych uściśleń w organizacji sądowej i administracyjnej miasta²⁰. Jego działalność z pewnością znajdowała się pod stałą presją następstw wspomnianych dziejów, wygnania i powrotu Żydów, którym towarzyszyły konflikty i trudne negocjacje o własność tak wspólnotową, jak i prywatną²¹. Może dlatego po dziesięciu latach wójtem został Abraham Józefowicz – ochrzczony Żyd, a po nim w roku 1519 przyjął wójtostwo jego brat Michel, pozostając w wierze mojżeszowej²².

Prawny ustrój miasta kształtował się dalej pod wpływem energicznych procesów administracyjno-politycznych i zmniejszenia królewskich dóbr²³. Zezwolenie

¹⁹ K. Pietkiewicz, op. cit., s. 178. LMAVB, f. 43, op. 6161, k. 1.

²⁰ Kraków otrzymał przywilej lokacyjny w roku 1257. Por. M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 63; NHAB, f. 18, op. 1, spr. 427, k. 52. W 1625 r. te dwa stanowiska jednocześnie piastował Ostafi Tyszkiewicz, a w 1750 Michał Czartoryski, podkanclerz WKL i starosta brzeski. Urząd wójtowski czasem łączono z urzędem starościńskim lub wojewódzkim. AWAK, t. 6, s. 266–267.

²¹ Por. Wyrok wójtowi berestejskiemu Pawłu z Żydami o dom w Brześciu, 7 VI 1507 r., ML, Petersburg 1903, t. 20, ks. 2, zar. 9, s. 539. Т. Забелла, *Места Берасцейскае ў XVI ст. (сацыяльна – эканамічны нарыс)*, „Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Працы класы гісторыі”, Мінск 1929, т. 3, кн. 8, s. 22.

²² С. Бершадский, *Аврам Езофович Ревикович, подскарбий земский член Рады ВКЛ. Отрывок из истории внутренних отношений Литвы в начале XVI века*, Kiev 1888, s. 53; M. Horn, *Żydzi i mieszczaństwo na służbie królów polskich i wielkich książąt litewskich w latach 1386–1506*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1985, 3–4 (135–136), s. 14; idem, *Żydzi i mieszczaństwo na służbie celskiej Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta*, ibidem, 1987, 1(141), s. 14; Т. Забелла, op. cit., s. 94; Краткая Еврейская Энциклопедия (dalej: КЕЭ), т. 1, s. 535.

²³ Pomiędzy XV a drugą połową XVI w. w powiecie brzeskim Jagiellonowie rozdali około 2/3 dóbr królewskich, dzieląc je pomiędzy magnaterię, drobną szlachtę, duchowieństwo i parafie, wg: A. Wawrzyńczyk, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław 1951, s. 99; J. Ochmański, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 165; R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce w XVI wieku*, Lublin 1989, s. 102; T. Zarębska, *Początki polskiego piśmiennictwa urbanistycznego*, Warszawa–Łódź 1986. Mikołaj Naruszewicz w liście z 11 VI 1569 r.: „Brześć Litewski i Kijów, Pińsk także, aż po Jasiolde rzekę ograniczają (Wołynianie) do Korony, a zwłaszcza pan Bokiej, którego panowie Polacy, dla wielkiej wiadomości rzeczy, kroniką zowią...”, cyt. za: S. Wyslouch, *Rozwój granic i terytorium powiatu kobryńskiego do połowy XVI wieku*, Wilno 1930, s. 25.

Il. 2. Bartłomiej Groicki, *Artykuły prawa magdeburskiego które zową Speculum Saxonum, z łacińskiego języka na polski przelożone y znowu drukowane z 1560 r.* wydane w Brześciu Litewskim przez Stanisława Marmeliusa w drukarni M.K. Radziwiłła Czarnego

Źródło: <https://wbc.poznan.pl/dlibra/publication/511685/edition/472702/content>.

na wymianę gruntów folwarcznych na grunty i place miejskie przyczyniło się do powiększenia własności prywatnej i duchownej w granicach miasta²⁴. W obrębie miasta erygowano liczne jurydyki, na których osiedlono robotników i rzemieślników²⁵. Ci przybysze, którzy osiedlili się w mieście i pracowali w nim, np. prowadząc szynk lub uprawiając rzemiosło, dowodząc zarazem fachowej uczciwości i wierności miastu poprzez wnoszenie do skrzyni miejskiej pewnej sumy, składali przysięgę, uzyskując prawo do korzystania ze swobód miejskich²⁶.

Źródła archiwalne XVII w. eksponują istniejącą praktykę nadania obywatelstwa Brześcia Litewskiego²⁷. W księgach grodzkich z lat 1624–1649 znajdują się protokoły przysięgi na wierność miastu kilku przybyszów. Jeden z protokołów notuje:

Przed Urzędem Burmistrzowskim i Radzieckim w miejscu królewskim Brzeskim na zwykłym miejscu sądowym stanąwszy Ławryn Jaskowicz Gancarz i Leszko Olexiewicz Szklarz jako nowe mieszczanie na wierność Miastu Brześciu [Przysięgę] wykonali podług prawa magdeburskiego przy bytności Panów Cechmistrzów Gancarskich i Bracia [--] którą Przysięga do ksiąg miejskich Brzeskich zapisana²⁸.

Ciekawa jest kariera obywatelska Giovanniego Malinverniego (†1664) – architekta pochodzenia włoskiego²⁹. Przybył on do Brześcia przed 29 stycznia 1634 r. Tuż przed 1639 r. złożył przysięgę i otrzymał obywatelstwo Brześcia Litewskiego, a 20 marca 1644 r. za pewne zasługi dla miasta został uwolniony od szafarstwa, zaś 21 maja 1646 r. został wybrany na stanowisko burmistrza brzeskiego³⁰.

²⁴ J.I. Kraszewski, *Przywileje miasta Brześcia*, w: idem, *Obrazy z życia i podróży*, Wilno 1842, s. 174–177.

²⁵ *О мещанах города нашего Виленского и иных городах наших, как шляхце справедливость от них осуществлена должна быть*, art. 35. *О слугах и людях шляхты и челяди домашней, которые в города уходят*, art. 35, 38, w: Statut VKЛ, 1588, Минск 1989, s. 371–372.

²⁶ W końcu XVI w. tylko 1/14 część mieszkańców Brześcia była poddana jurysdykcji miejskiej, reszta – 13 części – to poddani jurydyk: starościńskiej, pańskiej, szlacheckiej i duchownej, zob. З. Копыцкий, *Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.*, Минск 1966, s. 38.

²⁷ Zob. J. Sadownik, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Lublinie w XVII wieku*, Lublin 1938.

²⁸ НАНВ ф. 1786, оп. 1, д. 4, к. 24.

²⁹ Giovanni Malinverne (Maluardus, Maliverna), zob.: S. Kłosowski, *Z problematyki artystycznej kolegiaty Św. Trójcy w Olyse*, w: *Олика та Радзівілли в історії України, Польщі й Білорусі*, укладач Л.А. Понедельник, Łuck 2018, s. 33–52.

³⁰ S. Kłosowski, *Giovanni Malinverne da Piuro. Costruttore della collegiata di Olyka*, „Plurium”, 9, 2016, s. 27–53; idem, *Kościół siostr Brygidek w Grodnie. Uwagi do atrybucji*, „Краязнаўчыя запіскі”, 12 (2019), s. 50–78. НАНВ, ф. 1786, оп. 1, кс. III, к. 239г.

Internalizując prawo magdeburgskie, mieszkańcy Brześcia apelowali i odwoływali się do niego w sprawach prywatnych i społecznych³¹.

Artykuły prawa magdeburgskiego które zowa Speculum Saxonum, z łacińskiego języka na polski przełożone y znowu drukowane..., przetłumaczone i wydane przez Bartłomieja Groickiego (1534–1605), wydane zostały w brzeskiej drukarni Radziwiłłowskiej w roku 1560 przez Stanisława Marmeliusa († ok. 1580)³². Rok później w tejże drukarni ukazała się *Ustawa Prawa Polskiego dla pamięci krótko napisane*, opracowana przez Jana Pałczowskiego (Pałczewskiego)³³.

Mieszczanie ściśle strzegli nadanych im swobód, pragnąc ich poszerzenia. W roku 1539 postanowili oni na wzór Lublina, miasta bliskiego Brześciowi i spokrewnionego z nim, oraz innych miast królewskich wykupić wójtostwo, co niewątpliwie było korzystne dla dalszej ewolucji struktury prawnoustrojowej miasta. Przeszkodą dla skutecznego rozwiązania stała się prowadzona w tym okresie państwowa polityka ograniczenia swobód ekonomicznych miast magdeburgskich. Obywatelom Brześcia udało się jednak wynegocjować wybór landwójta i doprowadzić do jego przysięgi przed miastem³⁴. Próby jakichkolwiek ignorancji lub zmniejszenia praw obywatelskich wywoływały w społeczeństwie gorące protesty. W roku 1633 królewski dekret odzwierciedlił konflikt zaistniały między wojewodą Tyszkiewiczem i mieszczanami brzeskimi, „abyście [on] nie do czego nie interesował, oprócz sądów”³⁵. Kiedy w roku 1643 wójt Ostafian Juriewicz Tyszkiewicz Łohojski, ignorując obowiązujący porządek, wyznaczył na landwójta Pawła Jahółkiewskiego, oburzeni obywatele miasta zażądali zaprzysiężenia Jahółkiewskiego przed miastem, który to uczynił³⁶.

Wybory 10 radców do rady miejskiej odbywały się corocznie, z reguły w marcu, w obecności cechów, szlachty i mieszczan, jurydyk zamkowych, książeńcych,

³¹ NHAB, f. 18, op. 1, spr. 427, k. 51. K. Pietkiewicz, op. cit., s. 178; AWAK, t. 6, s. 260.

³² Na stronie tytułowej cytat: „Vicit Leo de tribu Juda, Radix David!”, zob. *Artykuły prawa magdeburgskiego, które zowa Speculum Saxonum, z łacińskiego języka na polski przełożone y znowu drukowane*, wyd. B. Groicki, Brześć 1560. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/511685/edition/472702/content> (dostęp: 18.11.2023).

³³ *Ustawy Prawa Polskiego dla pamięci krótko napisane*, Brześć 1561, s. 89. PAN, Poznań, BK, Stare druki, sygn., Cim.F.4178; <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/493560/edition/455338/content?ref=struct> (dostęp: 18.11.2023); W. Kowalski, *Krakowski drukarz Stanisław Marmelius i jego księgozbiór (1571)*, OiRP 62, 2018, s. 5–45.

³⁴ Przedtem według przywileju od 1511 r. składał on przysięgę tylko wójtowi, który go wyznaczał. Zob. З. Копыцкий, *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.*, Минск 1975, s. 142–143.

³⁵ LMAVB, f. 43-6125, k. 1.

³⁶ З. Копыцкий, *Социально-политическое развитие*, s. 94.

pańskich i duchowych³⁷. Według porządku prawa magdeburskiego do rady miejskiej „mają być obierani ludzie dobre, mądrzy lat zupełnych, przynajmniej i we dwudziestu i pięć lat, w mieście osiedli, nie bardzo bogaci, ani też ubodzy”³⁸. Właśnie takie cechy obserwujemy wśród radnych brzeskich: niezbyt bogaci, ale nie biedni, najczęściej rzemieślnicy, do których w połowie wieku XVI należało niemal 45% mieszkańców Brześcia³⁹. Mniejszą liczbowo, ale potężniejszą grupę polityczną stanowili w Brześciu kupcy, co prawda często łączący zawód kupca z rzemieślnictwem, wynajmując faktorów lub mając wspólników⁴⁰.

Prawdziwość i zgodność wyboru rady miejskiej notował w protokole woźny powiatowy. Przysięga radnych przed wójtem i miastem oznaczała, że rada miejska jest praworządna i przejmuje swoje obowiązki⁴¹. W raporcie z dnia 8 marca 1589 r. Jan Kasporowicz Ostromeczowski – woźny powiatu brzeskiego – przedstawiając procedurę wyborów burmistrzów i radców Brześcia, wymienił obecnych przy wyborach urzędników: Ostafia (Eustachego) Tyszkiewiczza (1571–1631) – wójta dziedzicznego i Jana Hornowskiego – namiestnika Jana Kiszki, wojewody brzeskiego. Przed publicznym zatwierdzeniem wyboru, w obecności cechów wyposażonych w atrybuty własnych cechów: chorągwie i bębny, wójt osądził nieporządek, do którego doszło podczas kadencji poprzednich burmistrzów⁴². Po roku swej kadencji burmistrzowie publicznie raportowali o rachunkach, potrzebach i wydarzeniach w mieście w obecności deputatów ulic magdeburskich⁴³.

W pierwszej połowie XVII w. rada miejska miała dość rozwiniętą strukturę z wójtem, landwójtem, dwoma burmistrzami, ławnikami, podsędkiem, pisarzem grodzkim. W składzie wójtowskiej administratury działali wiceregent wójtowski, pisarz wójtowski oraz instygator⁴⁴. W roku 1622 Marek Janowicz, notariusz, podpisał się pod świadectwem: „Locus sigilli. Ex mandat[um] D[ominorum]

³⁷ NHAB, f. 1786, op. 1, d. 1, k. 418; NHAB, f. 1786, op. 1 d. 2, k. 23, k. 193, k. 387–388, k. 795–796. Zob. H. Сліж, op. cit., s. 38–39; З. Копыцкий, *Социально-политическое развитие*, s. 39; AWAK, t. 6, s. 381.

³⁸ *O Radzie miejskiej, w: Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego*, 1616. Przedruk w Przemysłu, 1760, s. 8.

³⁹ Т. Забелла, op. cit., s. 95. Н. Галімава, *Развіццё рамёстваў і гандлю*, w: *Памяць. Брэст. Гісторыка – дакументальная хроніка гарадоў Беларусі*, Мінск, 1997, s. 51–54. AWAK, t. 6, s. 380.

⁴⁰ Testament Stanisława Bobrowskiego, w: NHAB, f. 1786, op. 1, d. 2, k. 336.

⁴¹ M. Borucki, *Temida staropolska*, Warszawa 1979, s. 40.

⁴² AWAK, t. 6, 1589, s. 26.

⁴³ З. Копыцкий, *Социально-политическое развитие*, s. 94.

⁴⁴ AWAK, t. 6, s. 289; posadę instygatora miejskiego piastował Jan Bilkowicz, AWAK, t. 6, s. 47.

Proconsul[um] Consulum[ue] Ciuitatis Brestensis. Marcus Janowic notarius m[anu] p[ropri]a[e]”⁴⁵. System ustroju prawnego Brześcia przez kilka stuleci ewoluował i pewne jego przepisy stanowiły wzór dla organizacji systemu prawnego w innych miejscowościach⁴⁶.

W początku wieku XVI na obszarach ziem brzeskich powstało województwo podlaskie, w którego strukturze znalazło się starostwo brzeskie. Po kilku administracyjnych reformach przeprowadzonych przez Zygmunta I Starego oraz jego następcy Zygmunta Augusta, Brześć, w strukturze administracyjnej W.Ks.Lit., zajął pozycję stolicy województwa brzeskolitewskiego z dwoma powiatami: pińskim i brzeskim⁴⁷. Pierwszym wojewodą został Jury Wasilewicz Tyszkiewicz⁴⁸.

O urzędach i urzędnikach

Potrzebę szczegółowego omówienia całego dworu rycerskiego województwa brzeskiego prostują opracowania Metryki Litewskiej, konsekwentnie opracowy-

⁴⁵ В. Александрович, *Берестейский маляр зі Львова Іван Новосельски*, „Пам’ятки України” 2002, 3–4, s. 159–161.

⁴⁶ Акты Юго Западной России (dalej: АЮЗР), т. 1, ч. 5, с. 109–110.

⁴⁷ Według uchwały Zygmunta Augusta z dnia 30 IV 1565 r. danej na sejmie w Piotrkowie, powiaty dawnego województwa trockiego: brzeski, kobryński i kamieniecki połączone zostały w powiat brzeski, ML 59, k. 103v–109; ibidem, k. 64, k. 282–287; AGAD, AR, dz. II, nr 45, za: D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskokujawskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013, s. 19.

⁴⁸ Andrzej Rachuba zauważył, że wojewoda brzeski nie miał uprawnień starosty sądowego, por. *Urzędnicy, Litwa*, s. 17, natomiast Tyszkiewicz łączył funkcje wojewody i wójta, przy którym działał sąd ławniczy i podstarościński, wg: NHAB, kmf-18-1-427, k. 342. Według Lustracji starostwa brzeskiego z roku 1566 posiadał wolny plac „na wójtostwo” w drugiej pierzei rynku, zob. *Описание староства бресткого*, s. 205. Wojewodowie brzeskolitewscy: Marcin Tyszkiewicz h. Leliwa (1569), Gabriel Hornostaj h. Centaurus (†1578), Mikołaj Sapieha h. Lis (1588), Krzysztof Zienowicz h. własny (od 1589), Hieronim Chodkiewicz (do 1617 r.), Jan Eustachy Tyszkiewicz h. Leliwa (1625 –†1631), Aleksander Radziwiłł h. Trąby (1635), Jan Rakowski h. Trzywdar (przed 1638), Mikołaj Sapieha h. Lis (przed 1642), Teofil Tryzna h. Gozdawa (†1645), Jędrzej Massalski h. własny (1648), Maksymilian Brzozowski h. Jastrzębiec (†1650), Józef Klonowski h. Nałęcz (1653), Aleksander Ludwik Radziwiłł (do 1654), Kazimierz Jewłaszewski h. własny (1662), Malcher Stanisław Sawicki h. Cholewa (†1667), Stanisław Massalski (przed 1670 r.), Krzysztof Piekarski h. Topór (przed 1672), Sanguszko (?) (XVII w.), Jan Kuncewicz h. Łabędź (roku nie podano), Stefan Kurcz h. Kurcz (†1702), Krzysztof Komorowski h. Pobóg (1703), Władysław Jozafat Sapieha h. Lis (†1733), Adam Tadeusz Chodkiewicz h. Gryff (1734), Jan Sołłohub (1749), Karol Sapieha h. Lis (1749), Jan Horain (1768–1776), Mikołaj Łopaciński (1777), Jan Tadeusz Zuberg (1778), wg: K. Niesiecki SJ, *Herbarz polski*, t. 1, Lipsk 1839–1846, s. 210–211.

wane w ostatnim dziesięcioleciu przez kilka zespołów badawczych⁴⁹. Drukiem wydano już pod redakcją Andrzeja Rachuby *Spisy urzędników ziemi brzeskiej i Rejestry podymnego województwa brzeskolitewskiego 1669–1690*⁵⁰. W Instytucie Historii Akademii Nauk Białorusi przygotowywane są do wydania *Protokoły Dekretu oczywistego w sprawie miasta Brześćcia (1766–1771)*⁵¹. Wiedzę o urzędach i urzędnikach wzbogaciły wartościowe badania nad ustrojem i funkcjonowaniem brzeskolitewskiego sejmiku w latach 1565–1763, przeprowadzone przez Dianę Konieczną. Dostrzegła ona w Brześciu racjonalne podejście do stosowania prawa. Argumentowała ten wniosek tym, że sejmik wprowadzając wbrew przepisom kilku sędziów grodzkich do sądu skarbowego, rekompensował w ten sposób brak kompetencji u sędziów odpowiadających regułom⁵². To spostrzeżenie wskazuje również na internalizację prawną urzędników lokalnych, deputowanych i całej ziemi brzeskiej.

Intensywność komunikacyjna i różnorodność handlowa często wymagały szybkiej interwencji prawnej. Na jarmarkach pojawiały się tłumy ludzi, wielu z przybylszy, w tym Żydzi, podpadało pod sądownictwo ziemskie. A zdarzały się gwałty, pobicia, oszustwa, kradzieże i inne wydarzenia wymagające wdrożenia sądowego. Tego rodzaju incydenty wyjaśniano w wojewódzkich i miejscowych sądach w ciągu 24 godzin, zwykle w obecności trzech osób: sędziego, podsędka i pisarza⁵³.

Pisarz ziemski, według przepisów Statutu z 1576 r., wybierany był na to stanowisko przez sejm szlachecki i zatwierdzany przez króla⁵⁴. Wymagano od niego biegłej orientacji w ustawodawczych aktach i statutach, więc miał być osobą nie tylko dobrze wykształconą w dziedzinie prawa, ale też znający różne języki, obyczaje, geografię, miernictwo itp. W 1595 r. posadę brzeskiego pisarza ziemskiego zajmował Lew Pocięj, syn Lwa Patejewicza Tyszkowicza, dworzanina królowej Bony i pisarza królewskiego i brat Adama (Hipacego) Pocięja, sędziego ziem-

⁴⁹ W roku 1791 województwo brzeskolitewskie obejmowało terytorium o powierzchni 756 mil², 48 miast, 63 056 dymów, 301 188 mieszkańców, za: J. Lelewel, *Geografia. Opisanie krajów polskich*, Poznań 1859, s. 59.

⁵⁰ *Urzednicy, Litwa*, t. 8, s. 405.

⁵¹ „*Protokół Dekretu oczywistego w sprawie miasta Brześćcia, zaczawszy od roku 1766 aż do roku 1771 do dnia 30 aprila, przez pięć kadencji consecutive w sądzącej się, w sądach J.K.Mci zadwornych asesorskich W.X.L.*” sporządzony został pod prezenturą Józefa z Dowojnowów Sołłohuba – wojewody witebskiego, za pisarstwem Gedeona Jeleńskiego – pisarza Dekretowego WKL, wg: NHAB, kmf 18-1-427. Józef Antoni Dowojna Sołłohub (1709–1781), Gedeon Jeleński (1721–1798).

⁵² D. Konieczna, op. cit., s. 156.

⁵³ AWAK, t. 2, s. 149; AWAK, t. 3, s. 308.

⁵⁴ M. Borucki, op. cit., s. 39.

skiego brzeskiego, wykształconego na dworze królewskim i kalwinisty Mikołaja Radziwiłła Czarnego, później znanego jego polemistę i hierarchę Cerkwi Unickiej (1596–1613). Po nim stanowisko to przez kilka dziesięcioleci piastował ród Pocijów⁵⁵. Posada pisarza zazwyczaj była początkiem dalszej kariery szlacheckiej. Ze stanowiska kancelisty Zygmunt Kazimierz Hornowski (†1686) awansował na podstarostę, Konstanty Jan Szujski został pisarzem Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵⁶. Osoby zajmujące stanowisko sędziów, pisarzy, starostów piastowały również wyższe urzędy w państwie⁵⁷.

Nieprzeciętnych zdolności urzędniczych wymagała również ekonomia brzeska, utworzona w celu rekompensaty rozdania dóbr królewskich w roku 1589, łącząca 70 kluczy (czyli zespołów folwarcznych), położonych blisko siebie w cyrkumferencji Brześcia i wspólnie stamtąd zarządzanych⁵⁸. W końcu swojej kariery

⁵⁵ Wśród pisarzy brzeskich spotkamy również: Przesława Garbowskiego (1601), Jana Manczaka (do 1692 r.), Hieronima Kazimierza Dąbrowskiego (1692), Grzegorza Kazimierza Tokarzewskiego, Ignacego Wyganowskiego (1765). ML, Rejestry podymnego województwa brzeskolitewskiego 1669–1690, s. 73, 79, 87; AWAK, t. 4, s. 579.

⁵⁶ ML, Rejestry podymnego, s. 39, 79.

⁵⁷ Sapiehowie: Lew (1557–1633) – kanclerz WKL, ekonom brzeski (1618–1633); Kazimierz Leon (1609–1656) – sekretarz królewski i ekonom brzeski od 1649 r.; Jan Fryderyk – pisarz pol. koronny i starosta brzeski (1697–1751); Stefan Pac (1587–1640) – referendarz wielki litewski, sekretarz królewski i starosta brzeski; Ludwik Pocij (1664–1730) – hetman wielki litewski, strażnik litewski pisarz ziemski; Aleksander Hilary Połubiński – marszałek WKL i ekonom brzeski w okresie 1657–1679 (M. Nagielski, *Połubiński Aleksander Hilary*, PSB, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 358–363). Stefan Pac h. Gozdawa (1587–1640) – podskarbi, podkanclerz, podkomorzy brzeski; w 1620 r. rozgraniczał Podlasie i Województwo Brzeskie, za: W. Czaplinski: *Pac Stefan*, PSB, t. 24/4, z. 103, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1979, s. 748–749.

⁵⁸ Rewizja z 1566 r. określiła również posiadłości miejskich folwarków, wśród których: Jaskowy, folwark złotnika Andrzeja Kozłowskiego, folwark Lauryna Wasilewicz, folwark Połczyckiego, folwark Żukowskiego, folwark Gardziejewskiego, folwark Zawijkowskiego, folwark Kacielnickiego oraz folwarki wolne: Pianowskiego, Zawijkowskiego i Kacielnickiego. Szlachta dążyła do bezpośredniego udziału w życiu gospodarczym, w związku z czym obok prywatnych folwarków powstawały dwory brzeskiej szlachty: Kamienica Szlachecka i Tryszyn Szlachecki, który w XVI w. był własnością Piotra Piekarskiego. Istniał także Tryszyn Cerkiewny (w 1497 r. nastąpił podział dóbr tryszyńskich). Zob. A. Wawrzyńczyk, op. cit., s. 99; J. Ochmański, op. cit., s. 165. Ekonomia brzeska, utworzona w 1589 r., stanowiła rekompensatę za poniesione przez dwór królewski straty. W jej skład wchodziło około 70 kluczy, czyli zespołów folwarków położonych blisko siebie i wspólnie zarządzanych, który przekazywał zamkowi brzeskiemu „królewszczyznę”. Zob. *Брест. Энциклопедический справочник*, Минск 1986, s. 396. W skład ekonomii brzeskiej wchodziły miasta: Radzyń, Wochny, Dywin, Bielsk, Błudzień, Białowieża, Włodawa, Wolczyn, Narew, Kobryń, Rożany, Łomazy, Antopol, Wysokie itd. AGAD, dz. kart., sygn. 291/13.

politycznej zarządzał ekonomią brzeską Lew Sapieha, który z troską o skarbie państwa szczerze napisał do krewnego, że nie może zostawić jej na długo, bo „kradną”. Z tym problemem, jednak o znacznie większej skali, skutecznie walczył, nie zapominając o własnym interesie, w drugiej połowie XVIII w. Jan Jerzy Detloff Flemming (1699–1771), podskarbi W.Ks.Lit. i starosta grodowy brzeski.

Ten skuteczny urzędnik, napędzając skarbonkę królewską, zbudował własne latyfundium pod samym Brześciem, przywłaszczając między innymi znaczną ilość gruntów miejskich, znajdujących się za Bugiem, za które zobowiązany był wpłacić 23 kwietnia 1772 r. do skrzyni miejskiej 3500 zł. Przeprowadził totalną modernizację przestrzeni w cyrkumferencji zamku brzeskiego i mostu Bużańskiego, wygrał sprawę przeciwko miastu przy rozgraniczeniu ziemi należącej ekonomii brzeskiej i miasta⁵⁹.

Wszystkie modernizacje wymagały odpowiednich środków, znaczy podwyższenia podatków, zbiórek, a było ich sporo. Oprócz szelężnego, podymnego, mostowego wprowadzano inne okolicznościowe zbiórki. Po wojnie, która przyczyniła się do rozebrania kościoła św. Jana Chrzyciela i św. Anny, król przeznaczył 500 zł corocznych wypłat dla oo. Bernardynów brzeskich⁶⁰. Na początku XVIII w. na mieszkańców powiatu brzeskiego wprowadzony został dodatkowy podatek 2 gr z dymu na rekonstrukcję u tychże oo. Bernardynów, zniszczonej przez burzę kopuły ich kościoła, w którym najczęściej odbywały się sejmiki brzeskolitewskie. W 1722 r. z dymu zbierano po 1 zł na odbudowę nowej sali sądowej i 7 gr z dymu na uroczystości kanonizacji Stanisława Kostki u oo. Jezuitów⁶¹. Koniec XVIII w. przyniósł Brześciowi wiele przemian terenowych: zmieniono dyrektorję Bugu i Muchawca, przekształcono dawne kanały, zbudowano wiele nowych świątyń, do których zbudowania angażowano wybitnych inżynierów i architektów. Z tego powodu na liście urzędów często wspomniane są takie, jak urzędy horodniczego, mostowniczego czy budowniczego. W kontekście badań nad przestrzenią miasta zdewastowanego nie można było ominąć urzędów związanych z zarządzaniem terytorialnym: mierniczych (geometrów) lub kartografów, którzy przygotowywali i rejestrowali zachodzące przemiany przestrzenne. Zgodnie z przywilejem króla

⁵⁹ Flemming zmarł 12 XII 1771 r., więc obowiązek przejęła spadkobierczyni – Izabela Dorota z Flemmingów Czartoryska. NHAB, f. 18, op. 1, d. 427, k. 1156; VL 7, s. 22–23; NHAB, kmf 18-1-427, k. 1176.

⁶⁰ *Klasztory bernardyńskie w Polsce i w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria 1985, s. 27.

⁶¹ NHAB, f. 1705, op. 1, d. 41, k. 405–408; NHAB, f. 1705, op. 1, d. 43, k. 207–213, 215–218, za: D. Konieczna, op. cit., s. 145. AWAK, t. 6, s. 440.

Jana Kazimierza z 22 marca 1662 r. funkcję mierniczego brzeskiego powierzono Kazimierzowi Szokalskiemu-Gośniewskiemu, który po pięciu latach (1667) objął posadę mierniczego ekonomii brzeskiej⁶². W drugiej połowie XVIII w. podział włók pomiędzy ekonomią a miastem przeprowadzili komornicy razem z wyznaczonymi podkomorzymi i komisarzami sądu asesorskiego W.Ks.Lit. W trakcie zaś projektowania i budowania kanału królewskiego pracował tu znakomity osiemnastowieczny królewski kartograf i inżynier Franciszek Florian Czaki⁶³.

Dynamizm szlachty brzeskiej w internalizacji prawnej wynikał między innymi z własnych interesów. Wielu z posłów, przedstawicieli znanych rodów magnackich W.Ks.Lit., po unii lubelskiej, na mocy której część ziem brzeskich przeszła do Korony, skupiało się na kształtowaniu nowych latyfundiów w powiecie brzeskim: Radziwiłłowie w Białej, Sapiehowie w Kodniu, Pocielowie w Różance, Flemmingowie w Szereszowie, Włodawie, później także w Terespolu, który następnie przeszedł w ręce Czartoryskich, posiadających Wołczyn. Wielu z nich posiadało w Brześciu własne jurydyki, do których zarządzania angażowani byli posiadacze praw miejskich, ci zaś z kolei stawali się promotorami internalizacji prawnej wśród przybyszów.

Działalność rady miejskiej

Działalność brzeskiej rady miejskiej opierała się na głównych punktach *Zwierciadła saskiego*⁶⁴. Już na początku swej działalności polityczne aspiracje brzeskiego magistratu ogniskowały się wokół zwiększenia praw i swobód miejskich, starań o nowe przywileje, które umożliwiłyby zwiększenie dochodów do skarbonki miejskiej. Cała procedura rozpoczynała się od odpowiednio uzasadnionej prośby rady miejskiej, skierowanej do władcy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tu w rachubę wchodziło wzorowanie się na swobodach innych miast lub nadzwyczajne wydarzenia. W przypadku zniszczeń powodziowych, pożarowych czy wojennych w celu

⁶² AGAD, AR, dz. X, sygn. 278; ML, Rejestry podymnego, s. 41, 77. Stanowisko to piastował również Piotr Adam Łużyński.

⁶³ NHAB, kmf 18, op. 1, d. 427, k. 1177. Zob. *Franciszek Florian Czaki*, „Mówią Wieki” 1978, 8, https://www.wilanow-palac.pl/franciszek_florian_czaki_kartograf_i_inzynier_w_xviii_wieku.html (dostęp: 18.11.2023).

⁶⁴ *Zwierciadło saskie* zawierało następujące regulacje prawa ziemskiego: 1. zamianę rządu ziemskiego na rządzenie niemieckie (magdeburgskie); 2. uwolnienie mieszkańców miasta od jurysdykcji wojewodów; 3. uznanie prawa wójta do sądzienia mieszkańców; 4. określenie zakresu jurysdykcji prawa niemieckiego; 5. określenie pełnomocnictw wójta i jego odpowiedzialności wobec starosty.

uzyskania przywileju należało dokładnie oszacować skalę strat miasta i ludności, zaprotokołować je przez woźnego i poddać dalszym procedurom. W lipcu 1613 r. do sądu mielnickiego rajca brzeski Stanisław Kurzelewski wniósł skargę podpisaną przez Grzegorza Piotrowicza – burmistrza brzeskiego i rajców: Wasila Hacıuka, Hrehora Omelanowicza i Guryna Fedoriwicza, w której oprócz ogólnych wiadomości o wydarzeniu dodano listę szczegółowych strat zarówno prywatnych, jak i publicznych⁶⁵. W podobnych sytuacjach zawsze istniała możliwość szybkiego odnowienia miasta i w konsekwencji – napelnienia skarbonki miejskiej.

Miasto czerpało dochody z kilku źródeł: postrzygalni, wagi miejskiej, arendy, czynszu pod zabudowę, ogrodów, włók, młynów, browarów, dwóch słodowni miejskich⁶⁶, folwarków miejskich, szynku, podatków drogowych i mostowych. Wysokość opłat rocznych z placów sadzibnych w mieście wynosił 0,5 grosza lit. za pręt uliczny oraz za pręt placu ogrodowego 0,25 grosza lit.⁶⁷ Podatek z placów mieszkalnych całego miasta przynosił rocznie 12 kop gr litewskich, przy tym, że w Rynku koszt placów był nieco wyższy od przeciętnych placów w mieście (0,7 gr litewskich za pręt uliczny).

W połowie XVI w. roczny dochód prętowy z całego miasta stanowił około 220 kop gr litewskich. Był to dochód nierówny, zależał od kondycji ekonomicznej miasta i mieszczan. Kahał brzeski, według przeliczeń w wieku XVIII, miał wносить corocznie do skrzynki miejskiej za place czynszowe i prętowe, cmentarze na Piaskach i na ul. Przeorskiej, place na ul. Piaseckiej w tym pl. Kośmodemjanowski, na przedmieściach, wspólnie z browarami, woskobojnią – sumę około 680 kop gr litewskich (1700 zł)⁶⁸. Według Rewizji ekonomii brzeskiej 1668 r. suma dochodów z Brześcia, arendy z młynów, mostów, grobli i szynku oraz placów miejskich wynosiła 4080/:6/:4⁶⁹. Intraty ekonomii brzeskiej w tym samym roku z miasta „arendy i placów rybaków na Bugu i rybaków Rzeczyckich” – 4100/:6/:4⁷⁰.

⁶⁵ AWAK, t. 33, s. 196.

⁶⁶ Znajdowały się „nad przekopem” przy moście Bużańskim, gdzie w roku 1525 miasto zgorzało, odbudowane po pożarze, zostały dołączone do zamku w okresie starostwa Mikołaja Radziwiłła Czarnego (1549–1565). Za: *Описание староства берестейского в 1566 г.*, s. 231, NHAB, kmf_18-1-427, k. 141–143.

⁶⁷ Por. Tablica V. Monety rachunkowe polskie i litewskie, w: E.T. Massalski, *Tablice porównawcze wszystkich wiadomych monet, wag i miar, wyrachowanych na monety, wagi i miary nowe Francuskie, nowe Polskie i Rosyjskie*, Petersburg 1834, s. 58.

⁶⁸ NHAB, kmf 18-1-427, k. 293–295. Sumy wypłat w roku 1771 zostały całkowicie pokryte obligacjami, danymi brzeskiemu kahałowi magistratem za różne pożyczki i wypłaty. Ibidem, k. 314.

⁶⁹ NHAB, f. 1928, op. 1, spr. 36, k. 5.

⁷⁰ Ibidem, k. 86.

Szczegółowe znaczenie dla budżetu miejskiego miał przywilej z 1511 r., zezwalający na prowadzenie jarmarków trzy razy w roku bez wnoszenia opłat do skarbu królewskiego⁷¹. Zapewnił on większą samodzielność rady, a w rezultacie owocność jej działalności.

Dbając o rozwój Brześcia, Zygmunt I na mocy swego przywileju z dnia 25 lipca 1525 r. po niszczącym pożarze w czerwcu tegoż roku zwolnił mieszkańców miasta od wszystkich opłat i podatków na 10 lat⁷². W związku z czym wszystkie dochody zostały przekierowane na odnowienie i budowę mostów, wykonanie przekopu między zamkiem a miastem, wzniesienie wałów. Pogorzelncom na podstawie wyliczeń straconego przez ogień majątku zezwolono na wyrąb drzewa puszczańskiego na odbudowę domów i dworów prywatnych. Podobna sytuacja zdarzyła się w roku 1568. Można było oczekiwać od monarchy prerogatywy dla pogorzelników, natomiast następcą tronu Zygmunt August, dając mieszczanom przywilej na 9 lat, zarządził, aby nie tylko zrekompensować straty, ale definitywnie zwiększyć przeciwpożarową trwałość miasta, zalecając im budownictwo murowane. Według tego zalecenia część przestrzeni miejskiej została zabudowana domami trwalszej konstrukcji, a ulice w ciągu dwudziestu lat całkiem zabrukowano gładem⁷³.

Wraz z tym niezmiennie powiększała się liczba jurydyk (do końca XVI w. – głównie prywatnych, od początku XVII – duchowych) *de facto* gwarantowała luki w budżecie miejskim⁷⁴. Od płacenia podatków do skrzynki miejskiej zostały odcięte liczne miejskie place.

Prawie po 100 latach na skutek wygnania Żydów z Brześcia, wbrew wymianom i podpisaniem dwustronnych ugód, wciąż trwały konflikty między ludnością chrześcijańską a żydowską. W dniu 14 kwietnia 1589 r. woźny powiatowy Jan Ostromeczowski zanotował spór o łaźnie między radnymi dwóch kadencji, wyznawców wiary „rzymskiej” i „greckiej”. Dopytywał ich instygator królewski i W.Ks.Lit. – Malcher Kamiński⁷⁵. Powodem konfliktu był dochód z łaźni, który przechodził dotąd na szpital św. Ducha, a radni spróbowali dowieść, że dochód

⁷¹ A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, *Spory graniczne polsko-litewskie w XVI–XVII w.*, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego U.S.B. Wilno”, 1938.

⁷² LMAVB, f. 43-6125.

⁷³ *Энциклопедический справочник*, s. 15.

⁷⁴ W źródłach wspomniane są jurydyki Biskupskie, konwentów katolickich, Radziwiłłów, a wśród innych także Andrzeja Łozy, od którego nazwiska pochodzą nazwy ulicy: Łozeczka, Nałozki, za: *Документы Московского Министерства Юстиции*, т. I, Москва 1897, s. 215. NHAB, kmf. 18-1-427, k. 750.

⁷⁵ LMAVB, f. 43-6125. Podobno w tym samym czasie Kamiński dostarczył do Brześcia dekret królewski dotyczący nieporządku wokół miasta.

miał iść do skarbonki miejskiej. Spór ten był skutkiem rozłamów społecznych, jakie zaszły w okresie między 1495 a 1512 r., za kadencji wójta Pawła Czarnego Opatkowicza. Łażnia ta już w roku 1495 została odebrana wspólnocie żydowskiej. Rozwiązanie tego konfliktu bez pomocy władzy królewskiej było niemożliwe⁷⁶.

Po pożarze w 1637 r. rada miejska i starsi kahału brzeskiego podpisali ugodę:

aby według dawnych zwyczajów i pakt z miastem, strony tych placów postawionych, po terazniejszym pogorzeniu znowu na swym miejscu wolno kramy budować było, tak mieszczanom, jako i Żydom, a nikt nad dawnym pomiarem i dawne siedlisko więcej przyjmować niema, także i wzwyz nad pierwsze pobudowanie dachów chrześcijanie i Żydzi podnosić nie mają, a dla lepszego bezpieczeństwa obwarowania tych kramów, bramy do zamykania z obu stron pobudowane i każdego czasu otwarte, wyciąwszy niedziele i święta uroczyste, od kościoła Rzymskiego postawione, bądź mają⁷⁷.

Według ugody, podpisanej przez obie strony, mieszczanie i Żydzi mieli wspólnie naprawiać i oczyszczać obiekty komunikacyjne: drogi, groble, mosty⁷⁸.

Od połowy XVII w. w aktach sądów grodzkich konsekwentnie pojawiają się zapisy o pożyczkach rady miejskiej, zastawach publicznego majątku, sprzedaży czy bezpłatnego oddania placów miejskich. Rozdając i sprzedając ratuszowe grunty, magistrat starał się zachować dawny porządek, opisywał warunki ich sprzedaży i dalszego wykorzystania, ograniczał swobodę korzystania z placów oraz określał porządek zabudowy i podwyższał czynsz. Miejski plac przy ul. Kowalskiej magistrat oddał Nachmanowi Szłomowiczowi w dzierżawę za czynsz w wysokości 8 zł polskich, co było o 240 razy powyżej średniego podatku niż podatek pręto-
wy, ale zwolnił go od innych miejskich podatków⁷⁹. W 1644 r. magistrat oddał

⁷⁶ AWAK, t. 6, s. 47. W 1495 r. łaźnia żydowska przeszła na własność wspólnoty szpitala św. Ducha i po 1505 r. została zamieniona na inną. W Lustracji starostwa 1566 r., dokonanej przez Dymitra Sapiechę, występują dwie łaźnie: jedna św. Ducha, druga – miejska, ale z uzupełnieniem: „jeśli będzie zbudowana”. Każdej dochód miał wynosić 20 gr litewskich. Kosztów żywności w starostwie brzeskim w tym okresie nie udało się ustalić, dla porównania: w Sieradzu około 1540 r. chleb żytni kosztował 1/10 gr, koszt racji dziennej personelu folwarcznego wynosił w województwie sieradzkim 0,30 gr, w starostwie korczyńskim, w latach 1538–1556 – 0,14 gr, za: A. Wyczański, *Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII w.*, Warszawa 1969, s. 162–163.

⁷⁷ AWAK, t. 6, s. 290–291.

⁷⁸ С. Бершадский, *Документы и регесты*, t. 1, s. 324; Т. Забелла, op. cit., t. 3, kn. 8, s. 111; AWAK, t. 5, s. 38.

⁷⁹ AWAK, t. 6, s. 312.

w dzierżawę szereg miejskich budynków (budę sienną i jatki rzeźnicze), a także arenę na myto brukowe i mostowe za 500 zł rocznie dla Szmerka Jakubowicza i Mojszy Józwowicza⁸⁰. Miejski magistrat szukał każdej możliwości zwiększenia budżetu w celu odnowienia majątku publicznego. Dnia 15 maja 1641 r. rada miejska przyjęła uchwałę o miejskich składkach na budowę ratusza. Nie zebrawszy jednak potrzebnej sumy, magistrat w sierpniu 1641 r. pożyczył 800 zł od Pawła Rakowicza Jagońkowskiego i Rainy Krassowskiej – mieszczan brzeskich. Pożyczka została wzięta pod zastaw wioski Kozłowicze i dworu w samym mieście przy ul. Zauhryniec Mały na trzy lata⁸¹.

Rozpocząwszy budowę ratusza, magistrat oddał piwnicę pod ratuszem w dzierżawę Szymonowi Szłomczycowi – Żydowi brzeskiemu „oraz jego towarzyszom”. Zadaniem Szłomczycza natomiast było odbudowanie ratusza zgodnie z określonym projektem. Jednocześnie zarząd zastrzegł, że wynajmujący nie ma prawa do handlu w ratuszu „na górze”⁸². Wkrótce po tym, w roku 1642 podpisania ugody na podział kosztów wystawienia „wspólnej ściany” przy miejskim ratuszu domagał się od magistratu Jonas Mojżeszowicz, który budował nowe kramy⁸³.

Architekt Malinverno, który zapewne był autorem projektu tego obiektu, został zwolniony od szafarstwa (1644) za wystawienie własnym kosztem 1,5-łokciowego muru ratuszowego⁸⁴. W celu ukończenia budowy tegoż ratusza magistrat znalazł oryginalny sposób na sfinansowanie okna w nowo wybudowanym budynku na koszt jubilera brzeskiego Hanusa Mittnacha, upokarzanego w taki sposób przez sąd ławniczy za niegodny uczynek (1642 r.)⁸⁵.

Oddając za zasługi na wieczne czasy plac przy ul. Kowalskiej mieszczaninowi brzeskiemu Grycowi Lewkowiczowi, a później sprzedając plac Andrzejowi Iwaszkiewiczowi, mieszczaninowi brzeskiemu, magistrat skonkretyzował ograniczenia Lewkowiczowi: „aby ten plac nigdy nie sprzedawano i nie wypuszczano pod zastaw”⁸⁶, a Iwaszkiewiczowi – „tego gruntu nikomu w obce ręce, duchowieństwu, ani szlachcie, żadnym prawem zawodzić, ani legować nie ważyli się, tylko mieszczaninowi prawa magdeburckiego, pod utraceniem tego gruntu”⁸⁷.

⁸⁰ Ibidem, s. 441–442.

⁸¹ Ibidem, s. 387–389.

⁸² Ibidem, s. 395.

⁸³ NHAB, f. 1786-1-2, k. 59.

⁸⁴ NHAB, f. 1786-III, k. 239, za: S. Kłosowski, *Włoscy architekci i muratorzy z Piuro i ich działalność w Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*, „Polonika” 2022, s. 188.

⁸⁵ AWAK, t. 6, s. 413–414.

⁸⁶ Ibidem, s. 311.

⁸⁷ Ibidem, s. 324.

Akta grodzkie ukazują jeszcze jeden ważny wątek codziennych trosk rady miejskiej: bezpieczeństwo przeciwpożarowe, sanitarne i drogowe. Jednym ze świadectw takiej troski jest Akt daniny z dnia 13 września 1641 r. zezwalający Artiomowi Wołczkowi na postawienie jednego Pnia Rzeźnickiego. Rada miejska zezwalając rzeźnikowi postawić Pień „na gruncie ratuszowym w rynku leżące, w targu rzeźnickim”, wskazała, że ma postawić go na miejscu, które przedtem trzymał „zeszły z tego świata nieboszczyk Jasko Żywiek”. Przy tym rada obarczyła rzeźnika dożywotnią odpowiedzialnością za ów Pień i targ rzeźniczy⁸⁸. Jak wiadać, po śmierci „opiekuna” po zezwolenie mógł zwrócić się rzeźnik, należący do cechu rzeźnickiego, jako ten posiadający odpowiednią wiedzę fachową⁸⁹. Magistrat, rozpatrując prośbę cechu kuśnierskiego na wystawienie w rynku budy dla sprzedaży towarów cechowych, zapisał:

Między sklepikami chrześcijańskimi i żydowskimi zezwolili wybudować budę [--] jednak, aby przestronność szeroka w koło budy, jako wozem y szerzy objechać może, jakoby innym kamienicom ciśnienia i zaciemnienie ku przeszkodzie nie była⁹⁰.

Należy zaznaczyć, że istniała dosyć rozwinięta praktyka odpowiedzialności prawnej mieszczan i radnych za przyjęte postanowienia. Wspólną deklarację o akceptacji postanowień rajców mieszczanie brzescy złożyli 15 kwietnia 1663 r.:

My mieszczanie, niżej na podpisach wyrażeni i wszytka rzeczpospolita miejska Brzeska, ze wszystkimi jurydykami, do miasta JKM Brześcia przynależącymi, czynimy wiadomo tym naszym pismem asekuracyjnym, iż panów radnych miejskich Brzeskich nie mamy odstępować, jeśli by gdziekolwiek trafiło się w sądzie, sprawy strony pogłównego, na miasto Brześć należące, mieć – odstępować onych nie powinniśmy, y owszem wszyscy obopólnie, jeden przy drugim stać, na to składkę dawać i tej sprawy popierać⁹¹.

Radni byli również rozsądnie odpowiedzialni za własną decyzję, a w razie niemożliwości dotrzymania warunków ugody kompensowali ją, zamieniając na nową. Świadczy o tym następujący cytat:

⁸⁸ NHAB, f. 1786, op. 1, d. 2, k. 918.

⁸⁹ Budy rzeźnicze chrześcijańskie i żydowskie znajdowały się na obrzeżach miasta obwałowanego.

⁹⁰ AWAK, t. 6, s. 392.

⁹¹ AWAK, t. 3, s. 394.

w pewnych gruntach ratusznych kramy w rzędzie kramnic przekupskich w rynku zbudowaliśmy, między ktoremi kramnicami miejsce kramniczne Froimka Jakubowicza żyda brzeskiego zajeliś my, daliśmy na zamianę insze miejsce kramniczną w mieście brzeskim w Rynku leżące w Rzędzie kramnic szwieckich ob. między kramnice Szay Abramowicza, żyda brzeskiego, a w drugą stronę – kramnice Lejzera Lejserowicza⁹².

Na podstawie stosownego pełnomocnictwa rady 4 maja 1641 r. magistrat zezwolił miejskiemu młynarzowi Kalichowi Siemionowiczowi na wykopanie nowego rowu, który miał doprowadzać wodę do młyna kozłowskiego. Możliwość pogorszenia się jakości gruntów sąsiednich folwarków na skutek obniżenia poziomu wód gruntowych w tym wypadku była dość prawdopodobna. Magistrat przyjął odpowiedzialność za podjętą decyzję i zobowiązał się do rozstrzygnięcia problemu, jeśli taki powstanie, nie naruszając interesów młynarza, i w protokole dodał: „a któremu by mieszczaninowi krzywda była, zastępować powinni będziemy”⁹³.

Odpowiedzialność rady miejskiej przechodziła z pokolenia na pokolenie zarówno radnych, jak i mieszczan. Tak została odwołana pretensja magistratu miejskiego do wspólnoty żydowskiej w wieku XVIII o obligacje na sumę 90 544 zł polskich, wydane przez magistrat wspólnocie żydowskiej w XVII stuleciu⁹⁴.

Procedura przyjęcia i zatwierdzenia postanowień prawdopodobnie składała się z kilku etapów. Rada miejska przedstawiała na sejmiku wojewódzkim określony problem, który następnie był dołączany do instrukcji na sejm. Tam był referowany przez posłów województwa, a w wypadku jego uchwalenia wracał do miejskiego magistratu i województwa w formie królewskiego uniwersału. Oto przykład takiej procedury. Przywilej króla Władysława IV na budowę i remont wspólnej budy, za której wykorzystanie należało wpłacać czynsz do miejskiej skarboxy, w 1650 r. otrzymał cech kuśnierzy i szewców. Jednak jeszcze w 1641 r. rada miejska wydała im pozwolenie na tę budowę⁹⁵. Tak również było z uchwałą sejmu o nowej lokalizacji żeńskiego klasztoru św. Franciszka III reguły Sióstr Bernardynek pokutujących w Brześciu⁹⁶. Sejm, który odbywał się w okresie od

⁹² NHABM, f. 1786-1-3, k. 79–80.

⁹³ AWAK, t. 6, s. 383.

⁹⁴ NHAB, kmf 18, op. 1, k. 314, s. 427.

⁹⁵ AWAK, t. 6, s. 356, 392.

⁹⁶ Por. *Metryka albo Księga, w której się zamyka przyjęcie klasztoru panińskiego ś. Franciszka trzeciej reguły sióstr pokutujących w Brześciu [--] za przełożęństwa Wielebney IMci Matki*

11 lipca do 17 marca 1659 r. zatwierdził „nowe założenie klasztoru dawnej fundacji [--] na drugim miejscu w wałach blisko kościoła Ojców Bernardynów”. Przy czym, jak widać z dokumentu, dokładnie podano miejsce budowy klasztoru, przyczyny jego przeniesienia i określono nowe majątności, które przechodzą na własność klasztoru: „szlacheckie, miejskie i od innych jurydyk nabyte”⁹⁷.

Taką samą kolejność zastosowano przy zmianie lokalizacji izby sądowej⁹⁸. Została ona przeniesiona jeszcze przed 1661 r. z zamku do „okopu”⁹⁹. Natomiast w 1671 r. magistrat złożył prośbę, aby dwór marszałka W.Ks.Lit. Aleksandra Hilariego Połubińskiego stał się zamiast zamku miejscem przeprowadzania sądowych posiedzeń sądowych. W zamian zobowiązano się wybudować nowy dwór na koszt majątku królewskiej ekonomii¹⁰⁰.

W ten sam sposób działał magistrat również i później. W 1735 r., kiedy trynitarze wprowadzili się do dawnego kościoła św. Barbary w Brześciu, magistrat zlecił posłom województwa, aby przedstawili na sejmie prośbę o pozostawienie trynitarzy na tym samym miejscu, ponieważ „sami rekonstruowali kościół, wybudowali i ufundowali”¹⁰¹. Prawdopodobnie posłom nie udało się tym razem osiągnąć pożądanego rezultatu, gdyż w krótkim czasie sejmik znowu zwracał się z tą samą prośbą, wymieniając tym razem imię i stanowisko fundatora Piotra Oziębłowskiego, wojskiego brzeskiego¹⁰². W 1740 r. nowo wybudowany klasztor trynitarzy przechodził taką samą procedurę legalizacji przebudowy¹⁰³. Z podanych przykładów wynika, że w praktyce deputaci województwa brzeskiego przedstawiali do zatwierdzenia królowi i sejmowi *res facta*.

Regulacja procesu zabudowy miasta, kontrola odległości między budynkami w celu bezpieczeństwa przeciwpożarowego i swobodnej komunikacji zajmuje znaczące miejsce w działalności magistratu. Generał Grabowski w swoim *Projekcie Ostrożności od ognia w Brześciu* (1771) wspomina porządek, którym posługiwał się magistrat brzeski w walce z pożarami: według „dawnego prawa i zwyczaju – Wartą nocną w mieście trzymać należałoby za tym, aby każda ulica miała swego Wartownika. Ten całą noc po ulicy przechodząc się, powinien na-

Elżbiety Weresczyńskiej [Wereszczyńskiej] w roku pańskim wypisana 1726–1830, rkp. BOZ 198, k. 1.

⁹⁷ VL, 4, s. 319.

⁹⁸ VL, 2, s. 182; AGAD, AR, dz. II, teka 1430, k. 6.

⁹⁹ BN, mf 13790, k. 628. Описание староства берестейского, 1566, s. 442.

¹⁰⁰ AGAD, AR, dz. II, teka 1430, s. 6.

¹⁰¹ AWAK, t. 4, Vilna 1870, s. 517.

¹⁰² Ibidem, s. 544.

¹⁰³ Ibidem, s. 533.

głądać po Domach na Ostrożność z Ogniem y na wygaszenie Onego o pewney wyznaczoney Godzinie”¹⁰⁴.

Zagospodarowanie terytorium miasta było prowadzone przez radę pragmatycznie i dobrze kontrolowane. Magistrat rzetelnie odnajdywał i ograniczał nielegalne operacje nabywania działek gruntowych w mieście, choć kontrola ta przez mieszkańców miasta odbierana była czasem dość ostro, bo nieruchomości były najbardziej dogodną inwestycją, przynoszącą dobry zysk¹⁰⁵. W roku 1638 rozpoczął się proces sądowy między magistratem a augustianami, jezuitami, dominikanami, bazylianami i brygidkami. Magistrat w skardze sądowej stwierdził, że podczas budowy klasztorów zakonnicy naruszyli ustaloną strukturę przebiegu ulic, zajęli place magdeburgskie oraz domy mieszkańców miasta i podporządkowali ich swej jurysdykcji, a tym samym zwiększyli ciężar podatkowy dla innych mieszkańców¹⁰⁶. Natomiast w roku 1670 przedstawił on prośbę do sejmu o zezwolenie zamiany placów konwentu św. Brygidy. Wyszczególnienie, zaznaczone w prośbie: „na place cerkiewne albo żydowskie” – wskazuje, że zarząd był dość konsekwentny w swych postanowieniach i prośbach, gdy chodziło o interesy miejskie¹⁰⁷. Jednak ustępował pod uciskiem władzy królewskiej, co można dostrzec na przykładzie kupna placów dla przyszłej rozbudowy kościoła ss. Brygidek (1638–1669)¹⁰⁸. Kiedy już w roku 1684 kartuzi z naruszeniem obowiązującego prawodawstwa nabyli na tym samym przedmieściu Piaski plac, wolny od czynszu i miejskich składek, magistrat złożył nowy protest i wygrał sprawę.

W 1726 r. rada miejska przez marszałka województwa brzeskiego kolejny raz złożyła protest przeciw przeszkodom, które w komunikacji miejskiej powodowała rozbudowa nowych świątyń, nawet takich jako parafialny kościół¹⁰⁹. W 1764 r. brzeski magistrat wniósł zaś do instrukcji dla posłów na sejm obowiązek głosowania przeciwko uchwale szlachcica Kości fundującego dla brzeskich oo. Bazylianów dwór z placem oraz przeciwko tworzeniu z klasztoru brzeskiego siedziby archimandryty¹¹⁰.

Wdrożenie magistratu do rozwiązania konfliktów było konieczne z powodu nielegalnego zasiedlania dworów i kamienic. W roku 1661 magistrat rozpatrywał

¹⁰⁴ BN, nr 664, mf 19144 (BN), k. 367–405.

¹⁰⁵ AWAK, t. 6, Vilna 1872, s. 399.

¹⁰⁶ Я.Н. Мараш, *Ватикан и католическая церковь Белоруссии (1569–1795)*, Минск 1971, s. 69–70; NHAB Gr, f. 1275, op. 1, d. 21, k. 842, 846, 849.

¹⁰⁷ AWAK, t. 4, s. 83.

¹⁰⁸ Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, sygn. D-159, k. 42, 42v.

¹⁰⁹ AWAK, t. 4, s. 448.

¹¹⁰ Ibidem, s. 576.

skargę parafian cerkwi św. Paraskiewy (Piatenki) złożoną na brzeską mieszczańkę Marynę Matysowiczową, która wprowadziła się do domu przy ul. Piaseckiej, przekazanego przez zmarłą Apolonię Fedorowną Gładką cerkwi. Po rozpatrzeniu sprawy i wysłuchaniu stron rada przyznała zgodnie z testamentem zmarłej dom cerkwi¹¹¹. Natomiast gdy magistratowi nie starczało własnych pełnomocnictw, sytuacja rozwiązywana była przy pomocy władzy królewskiej. W tym samym roku szlachcianka z rodu Kopciów wbrew prawu zajęła kamienicę Żyda Szawła i opuściła ją tylko pod groźbą zawartą w liście królewskim, że w przeciwnym wypadku król nałoży na nią odpowiednią karę¹¹².

Znane są też przypadki prób ograniczenia praw mieszczań na wykorzystanie placów. Radca rady miejskiej Wacław Barszczewski, mimo swej posady i wcześniejszych zasług wobec miasta, zmuszony był złożyć apelację u króla w sprawie budowy nowych budynków po pożarze na swym własnym placu. Nie znamy argumentów rady miejskiej, jednak król rozstrzygnął problem na korzyść Barszczewskiego¹¹³.

W końcu XVIII w. Brześć, tak jak wiele innych miast Rzeczypospolitej, znalazł się w skomplikowanej sytuacji społecznej. Przez sześć lat toczyła się rozprawa w sprawie Brześcia w sądach zadwornych asesorskich W.Ks.Lit. (1766–1771). Protokół sporządzony pod prezydencją Józefa z Dowojnów Sołłohuba (1709–1781), wojewody witebskiego, zawiera 1200 stron z opisem przywilejów, granic miejskich, sądowych rozpraw miasta z ekonomią i magnaterią zarówno litewską, jak i koronną¹¹⁴. Wszelstronnie została zbadana i zweryfikowana wielkość zajmowanych placów przez liczne klasztory i jurydyki, co w konsekwencji miało uregulować i zwiększyć sumę pieniędzy wpływających do skrzyni miejskiej¹¹⁵.

Wśród wielu rozpraw sądowych, zaprotokołowanych w sądzie asesorskim, bardzo wymowna w kontekście zagadnienia internalizacji prawnej jest sprawa odzyskania przestrzeni, na której zaczęło się rozwijać miasto na prawie magdeburskim, a mianowicie rynku miejskiego. Chodziło już nie tylko o zapełnienie skrzynki miejskiej, ale o ład przestrzenny i estetykę miasta. Zlikwidowane zostało 6 karczm ulokowanych w obrębie rynku: pod samym ratuszem – karczma wjezdna Lejby Szulijmowicza, położona blisko niej karczma Wolfa Dawidowicza,

¹¹¹ AWAK, t. 6, 1872 r., s. 397–398.

¹¹² AWAK, t. 5, s. 163.

¹¹³ Prawdopodobnie dom ten spłonął w pożarze 1638 r., AWAK, t. 6, s. 350.

¹¹⁴ NHAB, kmf 18, op. 1, d. 427; З. Копыцкий, op. cit., c. 123.

¹¹⁵ RGADA, 1603-5-3071, k. 27/16.

karczmy wjazdne nieznanego bliżej Linga, Rusieckiego¹¹⁶, pisarza ziemskiego Buchowieckiego¹¹⁷, pułkownika królewskiego Kościa¹¹⁸. Ten sam los czekał dawny Dom Szynkowy pod ratuszem, własność Lejby Abramowicza, zbudowany w roku 1641 oraz dwór pisarza grodzkiego województwa brzeskiego Ignacyusza Wyganowskiego († po 1780) i domy Wysockiego, Borowikowej, Szkutnika i Szewca¹¹⁹. Jeśli chodzi o prawa własności, to według dekretu królewskiego śródrynkowa zabudowa została otaksowana przez specjalnie powołaną Komisję i po wypłacie sum należących się właścicielom – rozebrana. Każdy właściciel zrujnowanych nieruchomości po rozprawie otrzymywał rekompensatę w wysokości od 100 do 1100 zł polskich¹²⁰. Lejbkowi Abramowiczowi przysądzono 300 zł polskich, Buchowieckiemu za plac i karczmę – 600, Kości – 800¹²¹.

Źródła nie wspominają o konfliktach pomiędzy magistratem i właścicielami w trakcie burzenia dawnych dworów i domów, choć niektóre sprawy toczyły się dość długo. Właściciele, podobno, szukali pretekstu do odwołania sprawy. Na przykład lustrator dzierżaw i wójtostw magdeburskich sytuowanych w województwie brzeskim Ignacyusz Wyganowski († po 1780), nie przyjmując sumy w wysokości 900 zł polskich i 8 talarów bitych, przyznanych mu za plac i za budynki dworu na nim zbudowanych, zatrzymywał możliwość zniesienia, odwołując się do warunku „po wypłaceniu przyznanej summy”¹²². Po długim czasie Wyganowski „*omnem superficiem* dworu swego z tego placu [--] sam zniósł, a plac do posesji miasta *ad planicium* Rynku przyłączył”¹²³.

Po wyzwoleniu śródrynkowej przestrzeni sąd asesorski zobowiązał magistrat brzeski do wymierzenia miejsca na „klatki i kramki kuśnierskie, garbarskie, gancarskie i innych rzemiosł, miejsca dla piekarek z chlebami i pirogami siedzących,

¹¹⁶ Wspomniany w Protokole sądów asesorskich jako kasztelan miński, jednak był nim Stefan, który zmarł w 1670 r., prawdopodobnie karczmę trzymał jego syn Stanisław obożny litewski – Franciszek. Zob. A. Rachuba, *Rusiecki Stanisław*, PSB, t. 33, Wrocław 1991–1992; NHAB, f. 18, op. 1, d. 427, k. 320.

¹¹⁷ Prawdopodobnie chodzi o Pawła Buchowieckiego, pisarza ziemskiego województwa brzeskiego, który był posłem na sejm w roku 1761, a w 1764 podpisał elekcję Stanisława Augusta. Za: W. Konopczyński, *Buchowiecki Stanisław*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 77.

¹¹⁸ Być może chodzi o spadkobiercę po Teodorze Kości Zbirohowskim, sędzi grodzkim brzeskim († druga połowa XVII w.), lub po Antonim, koniuszym brzeskim, wg: *Urzędnicy, Litwa*, t. 8, s. 103, 199.

¹¹⁹ NHAB, f. 18, op. 1, d. 427, k. 338.

¹²⁰ Ibidem, k. 326.

¹²¹ Ibidem, k. 331.

¹²² AWAK, t. 4, s. 578.

¹²³ NHAB, f. 18, op. 1, d. 427, k. 328.

dla sprzedających krupy, mąki, aleje, ryby, cebule, warzywa ogrodowe”, a król zaapelował o zbudowanie sukiennic dla sprzedaży towarów szlacheckich, zezwalając okresowo zastąpić je ławkami na rynku Żydowskim¹²⁴.

Po tym, jak miasto potwierdziło status miasta królewskiego, senatorzy, urzędnicy, rycerstwo i szlachta województwa brzeskiego zgłaszały narastające problemy¹²⁵.

Dalsze katastrofalne wydarzenia, których konsekwencje, jak widzimy, dotąd nie zostały pokonane, zupełnie zmieniły ustrój prawny Brzeźcia. Już po kilku latach po III rozbiórce Rzeczypospolitej prawa miejskie zupełnie zlikwidowano, dawni obywatele zostali wypchnięci ze swojego miasta przez tłumy przybyszów niezaprzyjawnionych z prawem miejskim i swobodami, które ono dawało.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD)

AGAD, AR, dz. X, sygn. 278; AR, dz. II, sygn. 45, Dz. kart. sygn. 291/13.

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, sygn. D-159.

Biblioteka Narodowa (BN)

BN, nr 664, mf 19144,

BN, Zb. sp., sygn. 31814, k. E 2.

Litewska Biblioteka Akademicka im. Wróblewskich w Wilnie (LMAVB)

LMAVB, f. 1–29,

LMAVB, f. 43–6125.

Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi (NHAB)

NHAB, f. 18, op. 1, spr. 427,

NHAB, f. 1705, op. 1, d. 41,

NHAB, f. 1705, op. 1, d. 43,

NHAB, f. 1786, op. 1, d. 1,

NHAB, f. 1786 op. 1, d. 2,

NAHB, f. 1786, op. 1, d. 3,

NHAB, f. 1786, op. 1, d. 4.

Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie (NHAB Gr)

NHAB Gr, f. 1275, op. 1, d. 21.

Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych (RGADA)

RGADA, 1603-5-3071.

¹²⁴ Ibidem, k. 228.

¹²⁵ BN, Zb. sp., sygn. 31814, k. E 2.

Źródła drukowane

- Akta Prawne, opr. Henryk Litwin, Kijów 2019.
- Artykuły prawa magdeburgskiego które zowq Speculum Saxonum, z łacińskiego języka na polski przelożone y znouu drukowane*, wyd. Bartłomieja Groickiego, Brześć 1560.
- Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej w Krakowie drukowany roku 1616. Przedruk w Przemyślu, 1760.
- Prośba od miasta JKMcI Brześcia do Prześwietnych Stanów Rzeczypospolitej, BN, sygn. 31814.
- Protokół Sądów zadwornych asesorskich w sprawie Brześcia 1766–1771, NHAB, f. 18, op. 1, d. 427, k. 1–1263.
- Dekret asesoryalny z d. 30/4 1771 r. dla miasta Brześcia, Mf (BN 30006), k. 41–50.
- Przywilej lokacyjny miasta Lublina z 1317 roku*, tłum. Grażyna Jakimińska, Lublin 1997.
- Ustawy Prawa Polskiego dla pamięci krótko napisane*, Brześć 1561.
- Volumina Legum. Przewodnik praw Staraniem XX pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, t. 4: (1641–1668), Petersburg 1859.
- Wyrok wojtu berestejskiemu Pawłu z Żydami o dom w Brześciu, 7 VI 1507 r., Metryka Litewska (ML), Petersburg 1903, t. 20, ks. 2, zap. 9, s. 539.
- Акты Виленской Археографической комиссии (AWAK), t. 3, t. 5, t. 6, 1872 g.
- Археологический сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси (ASZR)*, т. 7, собранный в Несвиже, 1870.
- Описание староства Берестейского 1566 г., Документы Московского архива Министерства юстиции*, т. 1, Москва 1897, с. 205–448.

Opracowania

- Barletius M., *Historia o żywocie y zacnych sprawach Jerzego Kastrjota, którego pospolicie Szkan-derbegiem zowq*, przeł. C. Bazylik, Brześć 1569.
- Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.
- Borucki M., *Temida staropolska*, Warszawa 1979.
- Horn M., *Żydzi i mieszczenie na służbie królów polskich i wielkich ksiąząt litewskich w latach 1386–1506*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1985, 3–4 (135–136).
- Horn M., *Żydzi i mieszczenie w służbie celnej Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1987, 1(141).
- Janeczek A., *Miasta Rusi Czerwonej w nurcie modernizacji. Kontekst reform XIV–XVI w.*, KHKM 1995, 1, s. 55–66.
- Jaworski J., *Studia nad ustrojem miast na prawie niemieckim w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Jagiellońskiej*, Wilno 1931, s. 27–35.
- Klasztory bernardyńskie w Polsce i w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, OFM, Kalwaria 1985.
- Kłosowski S., *Giovanni Malinverne da Piuro. Costruttore della collegiata di Olyka*, „Plurium” 9, 2016, s. 27–53.
- Kłosowski S., *Włoscy architekci i muratorzy z Piuro i ich działalność na ziemiach Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*, „Polonika” 2022.

- Kłosowski S., *Z problematyki artystycznej kolegiaty Św. Trójcy w Olyse*, w: *Оліка та Радзівілли в історії України, Польщі й Білорусі*, red. К.О. Миколаївна, Łuck 2018, s. 33–52.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskoliteńskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.
- Kowalski W., *Krakowski drukarz Stanisław Murmelius i jego księgozbiór (1571)*, OIRP 62, 2018.
- Kraszewski J.I., *Przywileje miasta Brześćcia*, w: idem, *Obrazy z życia i podróży*, Wilno 1842, s. 174–177.
- Ławrowska I., *Analysis of the Territorial layout of Brest-Litovsk (XIV–XVI century)*, w: *Structural Analysis of Historical Constructions*, ed. J. Jasięko, Wrocław 2013, s. 1220–1230.
- Ławrowska I., *Monaster Św. Symeona w Brześciu wg źródeł archiwum RGADA Moskwa, RGWIA Moskwa, RGIA Petersburg i NHAB Mińsk*, w: *Wielkie powroty, tom rozpraw międzynarodowej konferencji naukowej. O dziełach sztuki, zbiorach bibliotecznych, archiwalnych i świętościach polskiego prawosławia utraconych i wywiezionych w czasie I i II wojen światowych*, red. P. Archimandryta et al., Jableczna 2021, s. 713–739.
- Mossalski E., *Tablice porównawcze wszystkich wiadomych monet, wagi miar, wyrachowanych na monety, wagi i miary nowe Francuskie, nowe Polskie i Rosyjskie*, Petersburg, w drukarni Karola Kraya, 1834.
- Ochmański J., *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986.
- Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995.
- Sadownik J., *Przyjęcia do prawa miejskiego w Lublinie w XVII wieku*, Lublin 1938.
- Szczygiel R., *Lokacje miast w Polsce w XVI wieku*, Lublin 1989.
- Trajdos T., *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława Jagiełły (1386–1434)*, Wrocław 1983.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2020.
- Wawrzyńczak A., *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław 1951.
- Wilkievicz-Wawrzyńczykowa A., *Spory graniczne polsko-litewskie w XVI–XVII w.*, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego U.S.B Wilno” 1938.
- Wyczański A., *Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII w.*, Warszawa 1969.
- Wyczawski H., OFM, *Klasztory bernardyńskie w Polsce i w jej granicach historycznych*, red. ks. H.E. Wyczawski, Kalwaria 1985.
- Wyslouch S., *Rozwój granic i terytorium powiatu Kobryńskiego do połowy XVI wieku*, Wilno 1930.
- Zarębska T., *Początki polskiego piśmiennictwa urbanistycznego*, Warszawa–Łódź 1986.
- Zientara B., *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Roslanowski, Warszawa 1976, s. 67–99.
- Александрович В., *Берестейский маляр зі Львова Іван Новосельски*, „Пам’ятки України” 2002, 3–4, s. 159–161.
- Баравы Р., *Атрыманне магдебурскага права Берасцем і палітычная барацьба ў княстве літоўскім на мяжы XIV–XV ст.*, „Беларускі гістарычны агляд”, 1994, т. 1, ч. 1.
- Бершадский С., *Аврам Езофович Ревикович, подскарбий земский член Рады ВКЛ. Отрывок из истории внутренних отношений Литвы в начале XVI века*, Киев 1888.
- Бершадский С., *Документы и материалы для истории евреев в России, Документы и регесты к истории литовских евреев (1550–1569)*, т. 2, Санкт Петербург 1882.

- Бершадский С., *Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550)*, т. 1, Санкт Петербург 1882.
- Галімава Н., *Развіццё рамёстваў і гандлю, „Памяць. Гісторыка – дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі”*, Мінск 1997, кн. 1, с. 51–52.
- Гошко Т., *Антропология міст і міскаго права на рускіх землях у XIV-першай паловіні XVII століття*, Кіів 2019.
- Довнар-Запольский М., *Акты Литовско-русского государства*, Вып. 1. (1390–1529 г.), Москва 1899, № 1.
- Забелла Т., *Места Берасейскае ў XVI ст. (сацыяльна-эканамічны нарыс)*, „Запіскі аддзелу гуманітарных навук”, Мінск 1929, т. 3, кн. 8, Працы класы гісторыі.
- Копыцкий З., *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.*, Минск 1975.
- Копыцкий З., *Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.*, Минск 1966.
- Краткая Еврейская Энциклопедия*, т. 1, Иерусалим 1976.
- Лысенко П., *Берестье*, Минск 1985.
- Мараш Я., *Ватикан и католическая церковь в Белоруссии 1569–1795 г.*, Минск 1971.
- Матарас В., *Органы ўлады ў ВКЛ (XIV–XVI ст.)*, „Беларускі Гістарычны часопіс” 2000, нр 3.
- Памяць. Брэст. Гісторыка – дакументальная хроніка гарадоў Беларусі*, Мінск 1997.
- Сліж Н., *Гарадзенскі бурмістраўска-радзеецкі суд: суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам (1639–1642 гады)*, „Палітычная сфера. Гісторыя: літаратура, права, палітыка” 2014–2015, № 22–23, с. 35–51.
- Энциклопедический справочник город Брест*, Брест 1986.

Abstract

Internalization of Magdeburg Law by the citizens of Brest-Litovsk in the 14th–18th centuries

Keywords: internalization, Magdeburg law, aldermen, XIV–XVII c., Paulus the Black, city council, elections, citizens, oath, Jagiello, Vytautas, Jews, magistrate activity, Brest Litvsk, officials, space, Market

The privilege received on 15 May, 1390 marked the beginning of vigorous processes of internalization of Magdeburg law by the citizens of Brest-Litovsk. The town’s geographic location, administrative affiliation, and political status were reflected in the city’s management and spatial development practices.

Translated by Stefan Kubiak